

NECİBÜDDİN b. BÜZGAŞ

el-Hâfî (ö. 838/1435) tarafından kurulan Sühreverdiyye'nin Zeyniyye kolu doğmuştur. Bu kola mensup şeyhlerden Abdülfâtîf Kudîsi ve onun halifesi Şeyh Vefâ diye tanınan Muslihuddin Mustafa tarikat silsilesinde Şehâbeddin es-Sühverdi'den sonra Şeyh Necîbüddîn'i atlayıp Nûreddin Abdüssamed Natanzî'nin adını kaydetmişlerdir (Lâmîî, s. 551, 561). Ancak birçok kaynakta Necîbüddîn'in adında silsilede geçmektedir (Öngören, s. 12). Nûreddin Abdüssamed Natanzî ile devam eden bir başka silsileden ise Bedreddin el-Âdilî (ö. 970/1562) tarafından kurulan ve Âdiliyye (Bedriyye) adıyla bilinen kol meydana gelmiştir. Nûreddin Abdüssamed, Muhyiddin İbnü'l-Arabî mektebinin önemli temsilcilerinden Abdürrezzâk el-Kâşânî'nin de şeyhidir. Necîbüddîn'in birçok risâle kaleme aldığı belirtilmekteyse de bunlar günümüze ulaşmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Zebîdî, *Tacü'l-'arûs*, "bzğş" md.; a.mlf., *İkd*, s. 41-42, 87; Münzirî, *et-Tekmile*, II, 457; Vassâf, *Târîh* (nşr. Abdülmuhammed Âyetî), Tahran 1346, s. 112-113; Zerkûb-i Şîrâzî, *Şîrâznâme* (nşr. İsmâil Vâiz Cevâdî), Tahran 1350 hş., s. 135, 177-178; Cüneyd-i Şîrâzî, *Şeddü'l-izâr* (nşr. Muhammed-i Kazvîni - İkbâl-i Âştîyânî), Tahran 1328 hş., s. 61, 72, 83, 154, 171, 306-309, 334-338, 385, 392-393; a.mlf., *Tezkire-i Hezâr Mezâr Terceme-i Şeddü'l-izâr* (trc. İsa b. Cüneyd-i Şîrâzî, nşr. Nûrânî Visâl), Şîraz 1364 hş., s. 372-375; İbn Nâsirüddin, *Tauzîhu'l-Müştebih* (nşr. M. Naîm el-Araksûsî), Beyrut 1414/1993, IX, 211-212; Fasîh-i Hâfî, *Mücmel-i Fasîhî* (nşr. Mahmûd Ferrûh), Meşhed, ts., II, 347; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 302-303, 410, 528-530, 534-537, 551, 561; Dârâ Şükûh, *Sefinetü'l-evliyâ*, İstanbul 1326, s. 114; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 108*-109*; Gulâm Server Lâhûrî, *Hazinetü'l-aşfiyâ* (trc. M. Zahîrüddin Batî), Lahor 1994, II, 50-51, 73; Reşat Öngören, *Tarih-i Bir Aydın Tarikatı Zeyniler*, İstanbul 2003, s. 12; Tahsin Yazıcı, "Tarikat", *Â*, XII/1, s. 6; Nihat Azamat, "Âdiliyye", *DîA*, I, 384; Mahmud Erol Kılıç, "Fergânî, Saîdüddin", a.e., XII, 378; Süleyman Uludağ, "Kâşânî, Abdürrezzâk", a.e., XXV, 5; M. Cevâd Şems, "Bozğuş-i Şîrâzî", *DMBİ*, XII, 89-91.

REŞAT ÖNGÖREN

Usaybia, s. 472). Sayısı on civarındaki eserlerinin tamamı tıpla ilgilidir.

Eserleri. 1. el-Esbâb ve'l-'alâmât. Hastalıklara yol açan sebeplerle bunların belirtilerini konu edinen eserin sonraki hekimleri beş yüzyıl kadar etkilediğine inanılır (Sarton, II, 69). Türkiye kütüphanelerinde on sekiz nüshası bulunmaktadır (Şeşen, s. 369-370). Özellikle Nefis b. İvaz el-Kirmânî'nin bu esere yazdığı şerh ile ondan önemli ölçüde alıntı yapan geç dönem müelliflerinden Erzânî'nin *Tıbb-ı Ekberî* adlı hacimli eseri, Semerkandî'nin tıp ve farmakoloji alanındaki görüşlerinin yaygınlık kazanmasında önemli rol oynamıştır (Leclerc, II, 127-128). *el-Esbâb ve'l-'alâmât* Kirmânî'nin şerhiyle birlikte yayımlanmış (I, Kalkûta 1836, II, Leknev 1879), Medyen b. Abdurrahman el-Kûsûnî bu şerhe bir tekmile yazmıştır (Şeşen, s. 373). İbnü's-Süveydî tarafından da şerhedilen *el-Esbâb ve'l-'alâmât*'ı (Manisa İl Halk Ktp., nr. 1831) adı tesbit edilemeyen bir hekim Türkçe'ye çevirmiştir (a.g.e., s. 373). **2. el-Akrâbâzîn.** Eserin adı literatürde *Qarâbâzîn* ve *Kitâbü'l-Qarâbâzîn fi'l-'ilel* şekillerinde de geçmekte ve İbn Ebû Usaybia bunları biri büyük, diğeri küçük iki ayrı eser olarak tanıtmaktadır (*'Uyünü'l-enbâ*, s. 472). *el-Akrâbâzîn* müfred ve mürekkep ilâçları konu alır. İçerdiği bitki, hayvan ve madenlerden elde edilen 600'den fazla madde ile kimya ve eczacılık tarihi bakımından önemli bir kaynak sayılmaktadır. Eserin günümüze ulaşan birçok nüshası mevcuttur (Şeşen, s. 375-376), bunlardan biri Martin Levy tarafından İngilizce çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır (Philadelphia 1967). **3. el-Edviyetü'l-müfredde** (a.g.e., s. 368-369). **4. Uşûlü terkîbi'l-edviye** (a.g.e., s. 373-374). **5. Eî'îmetü'l-merzâ.** Hastalara verilen diyet yemekleri hakkındadır (a.g.e., s. 374-379). **6. Kitâbü'l-Ağziye ve'l-eşribe ve mâ yettesülû bihâ** (*el-Ağziye ve'l-eşribe li'l-aşihâ*). Sağlıklı beslenme kurallarıyla ilgilidir (a.g.e., s. 375). Semerkandî'nin 2, 4, 5 ve 6. eserleri *en-Necîbiyyâtü's-Semerqandiyye* başlığı altında bir araya getirilmiş olup bir nüshası Patna'daki Hudâbahş Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ullmann, bk. bibl.). Semerkandî'nin diğer eserleri de şunlardır: *Fi Müdânâti veca'l-'l-mefâsil*, *Maqâle fi keyfiyyeti terkibi tabakâti'l-'ayn*, *Nebze 'ani'l-akâkiri's-sehleti't-tenâvül*, *Fi 'ilâci men sükiye's-sümûm ev neheşhü'l-hevâm*, *Fi'l-Edviyeti'l-musta'mele 'inde's-şayâdhile*, *Fi'ttihâzi mâ'i'l-cibn ve menâfi'ih ve keyfiyyeti isti'mâlih* (Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 896; Nû-

rî el-Hâlidî - M. Levy, XVII/1 [1964], s. 35-36).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Usaybia, *'Uyünü'l-enbâ*, s. 472; Sa-fedî, *el-Vâfi*, IV, 184; *Keşfü'z-zunûn*, I, 77, 113; L. Leclerc, *Histoire de la médecine arabe*, Paris 1876, II, 117-128; Brockelmann, *GAL*, I, 646-647; *Suppl.*, I, 895-896; Sarton, *Introduction*, II, 69; M. Ullmann, *Die Medizin im Islam*, Leiden 1970, s. 170, 308-309, 339-341; Zouhir M. Agha, *Bibliography of Islamic Medicine Anel Pharmacology*, London 1983, s. 81-82; Şeşen, *Fihrişü mahtûâtü'l-ıttibî'l-İslâmî*, s. 368-376; *Catalogue of the Arabic and Persian Manuscripts in the Khuda Bakhsh Oriental Public Library*, Patna 1992, IV, 85-87, 106-108, 187-189; Nûrî el-Hâlidî, "Akrâbâzînü's-Semerqandî", *el-Meşriq*, LVIII/3-4, Beyrut 1964, s. 411-420; a.mlf. - M. Levy, "el-Kîmyâ" fi Akrâbâzînü's-Semerqandî", *el-Ebhâş*, XVII/1, Beyrut 1964, s. 34-44; Sami Hamarneh, "Arabic Manuscripts of the National Library of Medicine, Washington, D.C.", *MTUA*, I/1 (1977), s. 99-100.

MAHMUT KAYA

NECİBÜDDİN TEBRİZİ

(نجيب الدين تبريزي)

Ebü'l-Mehâmid Necîbüddîn
Muhammed Rızâ
b. Muhammed-i Tebrîzî İsfahânî
(ö. 1100/1689'dan sonra)

Kübrevî-Zehbî şeyhi, şair.

İsfahan'da doğdu. Hayatı hakkında bilinenler eserlerinde verdiği bilgilerle sınırlıdır. Aslen Tebrizli bir aileye mensup olduğu için daha çok Tebrizî nisbesiyle tanınmıştır. Bir şiirinde 1100'de (1689) elli yaşını tamamladığını söylediğine göre 1050 (1640) yılı civarında doğmuş olmalıdır. Öğrenimiyle ilgili mâlûmat bulunmadığından bazı tezkire müellifleri onun ümmî olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte doğup büyüdüğü İsfahan'ın ilim çevresiyle yakın ilişki içinde olmasına ve özellikle Nûrî'l-hidâye adlı eserinin muhtevasına bakılarak iyi bir eğitim aldığı söylenebilir. On dört yaşında iken o sırada hacdan dönmekte olan Kübrevî-Zehbî şeyhi Muhammed Ali Müezzîn-i Horasânî'ye intisap ederek onunla birlikte Meşhed'e giden Necîbüddin şeyhine on yıl hizmet etti. 1073 (1662) yılında halife tayin edilmesinin ardından irşad faaliyetine başladı. İsfahan ve Meşhed'den çok sayıda mürid edindi. 1078'de (1667-68) şeyhinin ölümü üzerine onun yerine geçti. Hayatının bundan sonraki dönemini irşad faaliyetiyle geçirdi; bir taraftan da telif çalışmalarını sürdürdü. İsfahan'da vefat etti ve orada defnedildi. Bir şiirinden 1100 (1689) yılında hayatta olduğu anlaşılan Necîbüddîn'in ölümü konusunda

NECİBÜDDİN es-SEMERKANDİ

(نجيب الدين السمرقندي)

Ebü Hâmid Muhammed b. Alî
b. Ömer es-Semerqandî
(ö. 619/1222)

XIII. yüzyılın
önde gelen hekimlerinden.

Hayatına dair bilgi yoktur; sadece Fahreddin er-Râzî ile çağdaş olduğu ve Moğollar'ın Herat halkını kılıçtan geçirdiği sırada öldürüldüğü bilinmektedir (İbn Ebû

tezkirelerde farklı tarihler verilmektedir. Kübrevî-Zehabî tarikâtı onun zamanında Horasan'dan Fars bölgesine intikal etmeye başlamış, halifesi Kutbüddin Tebrîzî döneminde bölgeye iyice yerleşmiş ve günümüze kadar mevcudiyetini sürdürmüştür.

Eserleri. 1. Dîvân. Cevherî, Necîb, Necîbüddin, Zerger mahlaslarını kullanan şairin divanı 4000'i aşkın beyit ihtiva eder. Eserin bir nüshası Tahran Meclis Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 390). **2. Seb'ü'l-meşânî.** 1020 beyitlik tasavvufî bir mesnevidir. Safevî Hükümdarı Süleyman Şah zamanında 1094 (1683) yılında yazılan eser Muhsin Hâî İmâdülfukarâ tarafından taşbaskı olarak neşredilmiştir (Şîraz 1342). **3. Hülâsatü'l-hakâyiğ.** Felsefî, irfanî ve tasavvufî konuları işleyen iki mesnevi Muhammed Kerim Tebrîzî'nin önsözünü yayımlanmıştır (Şîraz 1338). **4. Nürü'l-hidâye ve maşdarü'l-vilâye.** Bir mukaddime, yedi bölüm ve bir hâtmeden meydana gelen mensur eserde yaratılış, ilim ve âlimlerin tabakaları, Allah'ın zâtını bilmede insanın acziyeti, hak ve bâtil mezhepler, usûl-i dîn gibi konular ele alınmıştır. Mukaddimede Safevî şahlarının şeceresini manzum olarak veren Necîbüddin *Uşûl-i Kâfi* gibi hadis kitaplarını ve Şeyh Muhammed Ali Müezzîn-i Horasânî'nin *Tuhfetü'l-'Abbâsiyye*'sini, Attâr'ın *Tezkiretü'l-evliyâ*' ve İbn Sinâ'nın eş-Şîrâ' adlı eserlerini, Safiyüddîn-i Erdebîlî'nin *Maqâlâtı*'nı ve kullandığı diğer eserlerin adını zikretmiştir. Sade bir Farsça'nın hâkim olduğu eserde Necîbüddin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Şeyh Bahâî, Hâfız-ı Şîrâzî ve Sa'dî-i Şîrâzî gibi şairlerin şiirlerini yanı sıra kendi şiirlerine de yer vermiştir (Şîraz 1336; Tahran 1365). Necîbüddin'in diğer eserleri arasında *Maqâlât-ı Vâfiye* (Tahran Üniversitesi Merkez Ktp., nr. 1570), *İştîlâhât-ı Şûfiyân* (Şîraz, Ahmediye Hankahı, nr. 65/3) ve bazı tezkire kitaplarında ismi anılan *Destûr-ı Süleymân* adlı eserleri bulunmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Rızâ Kulu Han Hidâyet, *Tezkire-i Riyâzû'l-'ârifîn*, Tahran 1305, s. 133; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâîk*, III, 216; Münzevî, *Fihrist*, II, 1038, 1473; III, 2568; IV, 2797, 2901; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zer'â ilâ teşânifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, VIII, 225; XII, 130; XXIV, 386; Abdülhüseyn Zerrînküb, *Dünbâle-i Cüstüci der Tasavvufi İrân*, Tahran 1369 hş., s. 266; Abdürrefî Hakikat, *Târîh-i 'İrfân ve 'Ârifân-ı İrânî*, Tahran 1372 hş., s. 661-662; Ahmed Temîm Dâri, *'İrfân ve Edeb der 'Aşr-ı Safevî*, Tahran 1372 hş., I, 340-364; M. Ali Terbiyet, *Dânişmendân-ı Âzerbâycân*, Tahran, ts., s. 374; Ferhat Nâz, "Şeyh Necîbüddin Rıza Tebrîzî ve Nürü'l-hidâye", *Dâniş*, sy. 32, İslâmâbâd 1993, s. 123-142.

RIZA KURTULUŞ

NECİD (نجد)

Orta Arabistan'da bir bölge.

Civarındaki çukur alanlara göre yüksek olan bölgenin adı Necd (yüksek yayla / plato) olup kaynaklarda Nücud şeklinde de geçer. Klasik kaynaklarda, Arabistan yarımadasının sahil şeridini teşkil eden Tihâme üzerinde yükselen bölge veya yüksek kırsımları Tihâme ve Yemen'e, alçak kısımları Irak ve Suriye'ye bakan büyük bir bölümü çöl olan geniş arazi için kullanılmaktadır. Bu geniş anlamı dışında Hicaz ile Irak arasında kalan bölgeye de Necd denilir. XIX. yüzyıldan itibaren bir siyasî coğrafya olarak kuzeyden Cebelîşemmer (Beriyetüşşâm) ve Nüfûd çölü batıdan Hicaz, güneyden Rub'ulhâlî çölü, doğudan Dehnâ çölü ve Ahsâ'nın arasında kalan bölge olarak tanımlanır. Büyük bir bölümü çölden oluşan Necd'de çöl iklimi hâkimdir. Üç taraftan çöllerle çevrili bu büyük alan, içinde 1400 metreye kadar yükselen volkanik lav akıntıları ve kireçli taşlarla örtülü bir kısım sıra dağlar ile parçalı bir görünüm arzeder. Cebelîşemmer'den güneyde Vâdiddevâsir'e doğru tecdîcî olarak alçalan geniş bölge Âliyetünnecc, Tuveyk ve Arme dağlarını içine alan kısım da Sâfiletünnecc adıyla anılır. Kuzeydoğu istikametinde alçalan Necd bölgesinde yalnız ilkbaharda yeşillenen geniş vadiler bulunur. Vadiler boyunca birçok yerleşim alanı kurulmuştur. Bu vadiler Orta Arabistan'ın hem ulaşım yolları hem de ziraatı için önem arz etmiştir. XIX. yüzyıl Osmanlı kaynakları ve haritalarında bölge Necd-i Hicâzî ve Necd-i Ârzî (Urbânî) şeklinde gösterilir. Necd-i Hicâzî Kasîm, Cebelîşemmer, Veşm, Mahmel ve Südeyr; Necd-i Ârzî ise Vehhâbîler'in ilk merkezi Dir'iye'yi ve Suudi Arabistan'ın başşehri Riyad'ı da içine alan Vâdiihanife, Harc, Eflâc ve Vâdiddevâsir bölgelerinden oluşur.

Geniş Necd coğrafyası en eski göçebe Arap kabilelerinin yaşadığı bir mekân diye bilinir. Hazerî adı verilen ve geniş vahalar boyunca yerleşik yahud yarı yerleşik hayatı benimseyen bazı Arap kabilelerinin varlığına dair kayıtlara rastlanmakla birlikte bu coğrafyada tarihte etkin olmuş bir devlet ortaya çıkmamıştır. Bunun tek istisnası, Yemen'deki Himyerîler'e bağlı olarak Necd ve Yemâme'de kurulan Kinde Devleti'dir. Hakkında çok az bilgi bulunan bu devlet İranlılar tarafından ortadan kaldırılmış, Kinde hânedanına mensup birçok kimse Hadramut taraflarına geçmiştir.

Hz. Peygamber'in İslâm'a davet mektubu gönderdiği devlet adamları arasında bu devletten kalan Yemâme hâkimi Hevze el-Hanefî'nin de bulunduğu bilinmektedir. Hevze, Resûl-i Ekrem'in elçisine iyi davranmışsa da İslâm'ı kabul etmemiştir. Daha sonra kabileleri birlikte idare ettikleri Sümâme b. Üsâl, Mekke'ye gidip müslüman olduğunu bildirmiş, böylece İslâm erken bir dönemde Necd içlerine kadar ulaşmıştır. Necd'le ilgili ilk ciddi hadise, Yemâme'de Müseylmetülkezzâb'ın peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkıp halkı kendisine biat etmeye çağırması ve Hz. Peygamber'in vefatı üzerine zekât ödemek istemeyen bazı Arap kabilelerini etrafına toplayarak ridde hareketlerini başlatmasıdır. Halife Ebû Bekir dönemindeki ridde savaşları da daha yoğun olarak bu coğrafyada cereyan etmiştir. Abbâsîler devrinde IV. (X.) yüzyıldan sonra zaman zaman Mekke şerifleri nüfuzlarını Necd'de kabul ettirdiler. Aslında bu durum Necd kabilelerinin zekât ve öşürlerini toplamaktan ibaretti. Çünkü Necd'de hüküm süren geleneksel yapı tam bir devlet idaresinin tesisine imkân vermemekteydi.

Necd çöllerinde dolaşan, çoğunlukla devecilik ve koyunculukla uğraşan bedevî Arap kabileleriyle çöllerle çevrili vaha ve vadilerde yaşayıp ziraatla uğraşan yerleşik

Necd bölgesinde Südeyr yakınındaki bir vahada eski bir yerleşimin harabeleri

